

15. Этнография восточных славян: Очерки традиционной культуры / Отв. ред. К.В.Чистов. – М.: Наука, 1987. – 557 с.

СПИСОК НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ:

1. Курчиця Новоград-Волинського району Житомирської області.
2. Рижани Володарськ-Волинського району Житомирської області.
3. Рудня-Жеревці Лугинського району Житомирської області.
4. Межиричка Рамишльського району Житомирської області.
5. Заньки Радомишльського району Житомирської області.
6. Ноздрише Народицького району Житомирської області.
7. Старе Шарне Народицького району Житомирської області.
8. Селець Народицького району Житомирської області.
9. Виступовичі Овруцького району Житомирської області.
10. Піхоцьке Овруцького району Житомирської області.
11. Заровенка Ємільчинського району Житомирської області.
12. Куліші Ємільчинського району Житомирської області.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Марина Шарапа – асистент кафедри української мови ЖДУ ім. І. Франка.
 Наукові інтереси: етнолінгвістика.

МОВЛЕННЕВИЙ ЖАНР ЗВИНУВАЧЕННЯ У СИСТЕМІ СПОРІДНЕНИХ КОМУНІКАТИВНИХ ЖАНРІВ

Оксана ШЕВЧУК (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню місця мовленнєвого жанру звинувачення у системі споріднених комунікативних жанрів. Проведений порівняльний аналіз мовленнєвих жанрів звинувачення, осуду, докору та визначені їхні основні диференційні семантико-прагматичні ознаки.

The article deals with study of speech act "accusation" among acts, which are synonymous to it. Comparative analysis of speech acts „accusation”, „condemnation”, „reproach” was done, and main distinguishing semantic and pragmatic features were determined.

Вже у другій половині 20-го століття лінгвісти починають звертатися до вивчення природи та функціонування мовленнєвих жанрів. Із цього часу поняття мовленнєвого жанру (далі – МЖ) перетворилося на одне з найбільш досліджуваних у когнітивній та функціонально-комунікативній лінгвістиці. У сучасному українському мовознавстві проблема МЖ залишається мало опрацьованою, у той час як у російській та польській мовознавчій традиції вивчення МЖ визнається одним із найактуальніших напрямів сучасної лінгвістики. Незаперечною роль МЖ у людському спілкуванні зазначає А. Вежицька: „...суспільне життя можна уявити як величезну сітку актів мови. Сама історія, як видається, ґрунтується на мовленнєвих актах (погрозах, засудженнях, пропозиціях, вимогах, переговорах, умовах тощо). Але й приватне людське життя складається значною мірою з мовленнєвих актів. З ранку до вечора запитуємо, відповідаємо, сперечаємося, аргументуємо, обіцяємо, хвалимося, сваримо, скаржимося, відмовляємося, когось хвалимо, дякуємо, звіряємося, докоряємо, робимо зауваження тощо. Одночасно, з ранку до вечора намагаємося зінтерпретувати те, що нам кажуть інші, тобто зрозуміти, яких мовленнєвих актів уживають. Власне кожен раз, коли хтось починає говорити у нашій присутності, намагаємося класифікувати сказане як той або інший тип мовленнєвого акту” [2: 253].

Засновником сучасної теорії МЖ вважається М.М. Бахтін, який ще у 50-х роках у своїй праці „Проблема мовленнєвих жанрів” визначає останні як „стійкі тематичні, композиційні та стилістичні типи висловлювань” [6:112]. За підрахунками Т.В. Шмельової, М.М. Бахтін у своїх працях називає близько 30 МЖ, зокрема, таких як бесіда (салонна, застільна, інтимно-дружня, інтимно-сімейна), лайка, побутове оповідання, військова команда, заперечення, висловлення захоплення, схвалення, ділові документи, щоденник, відповідь, лист, прислів'я, побажання, привітання, осуд, похвала, поздоровлення, наказ, протокол, прощання, публіцистичний виступ, промова, роман, згода, співчуття, жарт, науковий трактат, інтимні жарти, питання. Отже, з праць М.М. Бахтіна стає зрозумілим, що мовленнєвий жанр – це складна єдність змісту, стилю і композиції, а також низки позамовних чинників (передусім соціальних).

Метою нашого дослідження є вивчення мовленнєвого жанру звинувачення у системі близьких за інтенціональною спрямованістю жанрових форм, що ставить перед нами необхідність вирішення таких завдань: 1) визначити групу МЖ, що межують із

звинуваченням за семантичними критеріями; 2) виділити диференційні ознаки, що дають можливість розмежувати суміжні жанри.

На нашу думку, найпродуктивнішим способом визначення суміжних із звинуваченням МЖ є аналіз парадигматичних відношень, у які вступає лексема, що визначає жанр. Дослідження різноманітних словників української мови свідчать про те, що дієслово *звинувачувати* знаходиться у одному синонімічному ряду з такими дієсловами, як *засуджувати, докоряти, винуватити, інкримінувати, ганьбити*. Усі ці лексеми об'єднані спільним значенням: 'вважати кого-небудь винним у порушенні певних норм поведінки, законності, якихось правил і т. ін., вказувати на щось як на ваду, дорікати за що-небудь'.

Якщо у словникових визначеннях відображені семантичні компоненти, які визначають сутність відповідного мовленнєвого жанру, то синонімічна близькість лексичних одиниць свідчить про семантико-функціональну синонімічність МЖ, що визначаються цими дієслівними лексемами. Отже, мовленнєвий жанр звинувачення межує з такими жанрами, як осуд, докір, ганьба, інкримінація. Усі виділені суміжні жанри об'єднані спільним інтенціональним значенням – вплив на поведінку адресата шляхом висловлення негативної оцінки, хоча при цьому кожен із них має свою семантичну та комунікативну специфіку.

Дослідження функціонування зазначених жанрів дають нам можливість встановити такі семантичні та прагматичні відмінності між ними:

1. Значення, покладене в основу кваліфікації жанру. Так, у звинуваченні підґрунтям для визнання чієїсь провини є скоєння певної дії або злочину, тобто порушення певних норм та законів, як встановлених у суспільстві. У звинуваченні мовець виражає своє негативне ставлення до вчиненої дії, роблячи акцент на відповідальності адресата: *Міжнародний благодійний фонд імені рабина Нахмана звинувачує українського депутата в шахрайстві. Предмет конфлікту – будівництво синагоги в духовному центрі хасидизму, українському місті Умань* (Газета „24“, 27.09.2007).

Російські мовознавці Т.В. Дубровська та А.М. Корміліцина вважають, що мотив засудження майже завжди присутній у звинуваченні, і, навпаки, при засудженні як аргументи щодо справедливості оцінки мовця наводяться звинувачення [7: 273]. Проілюструємо цю тезу прикладом із зібраного нами матеріалу: – *Ну, які погані! – вона робить ображену гримаску. – А з твого боку, тату, так навіть негарно. Я розумію: звичайно, можуть бути всякі родинні непорозуміння, але так закинути своїх дітей, як ти це робиш, це, вибач мені, дуже негарно.* (В. Винниченко, „Записки кирпатого Мефістофеля“). У цьому прикладі в першій частині наявність негативної оцінки („Ну, які погані!“) може свідчити про осуд, але вже продовження висловлювання („Я розумію: звичайно, можуть бути всякі родинні непорозуміння, але так закинути своїх дітей, як ти це робиш, це, вибач мені, дуже негарно“) вказує на ненормативність поведінки адресата, тобто на звинувачення.

В основі докору лежить вираження незадоволення з певного приводу, обмануті очікування суб'єкту. Докоряючи, мовець уважає, що адресат навмисне порушив домовленість, яка між ними існувала, або не врахував у своїй поведінці певні норми, які існують у суспільстві. Розглянемо приклад: *Що це ти, сину, робиш? – з плачем докоряє Мотря, а серце в неї аж як не розірветься від горя. – другі кривавим потом заробляють, а ти... Сину, сину! Бога побійся, коли людей не страшно* (Панас Мирний, „Хіба ревуть...“).

Цей фрагмент свідчить, що висловлювання докору також можна трактувати і з боку звинувачення. Так, звертання матері до сина („Що це ти, сину, робиш?“) вказує на обмануті сподівання першої, тобто на докір, а наступна оцінка дій („...другі кривавим потом заробляють, а ти... Сину, сину! Бога побійся, коли людей не страшно“), на нашу думку, свідчить про звинувачення адресата, що є доказом того, що висловлювання, які містять негативну, оцінку можуть мати подвійне семантичне навантаження.

Отже, всі мовленнєві жанри, визначені нами як споріднені мають різне семантичне навантаження: у звинуваченні головною є ідея відповідальності особи за вчинену дію, в осуді – вияв негативного, несхвального ставлення, у докорі – вираження незадоволення з певного приводу. Хоча, як видно з прикладів, інколи дуже важко виокремити один мовленнєвий жанр у певному висловлюванні, оскільки всі вони взаємопов'язані та об'єднані негативною оцінкою дій.

2. Підґрунтя оцінки. Є.В. Лаврентьева зазначає, що стандартна ситуація звинувачення зазвичай містить три обов'язкові компоненти: 1) потерпілий, якому була завдана шкода, у типовій ситуації він є суб'єктом звинувачення, автором висловлювання; 2) особа, яка завдала шкоди, яка є об'єктом звинувачення, адресатом висловлювання; 3) власне шкода, тобто підґрунтя для звинувачення [7: 85].

Підґрунтям для звинувачення можуть бути не лише вчинки або дії, а також і результати цих дій: *Ви були там з одною...жениною, жінкою якогось архітектора. Ви її звели з розуму, викрали з дитиною від чоловіка, завезли, а коли вона надокучила вам, ви покинули її саму там, без усяких засобів, хвору, з дитиною від вас. Вона хотіла стратити собі життя, але ви не зволили навіть відповісти на телеграми, які посилала вам її сестра. Так?* (В.Винниченко, „Записки кирпатого Мефістофеля”). В наведеному прикладі підґрунтям для звинувачення є аморальна поведінка адресата, а автором звинувачувального висловлювання є людина, яка сама не постраждала в цій ситуації.

Будь-яка дія, яка заслуговує у певному суспільстві негативної оцінки може стати підґрунтям для докору, засудження, ганьби, але лише у випадку, коли внаслідок певної дії хтось постраждав, комусь завдано значної шкоди, мова йде про звинувачення. Отже, МЖ звинувачення відрізняється від синонімічних йому жанрів нормативно-юридичним та соціально-правовим забарвленням.

3. Характер підґрунтя оцінки. Одним із параметрів, що зближує звинувачення з осудом та докором, є усвідомлення особою вчинення певної дії. Т.А. Графова зазначає, що засуджуються лише усвідомлені дії. Не можна засуджувати людей за вроджені вади, які від них не залежать [5:83]. Т.М. Стексова у визначенні сутності докору як МЖ наголошує на усвідомленому порушенні певної домовленості [8: 394].

4. Образ автора. Розмежувати досліджувані жанри також можна виходячи із суб'єктивності, категоричності, суворості висловлювання автора. Так, особа, яка засуджує, – це мораліст, це людина, яка з власного досвіду знає, що є добро, а що зло. Висловлювання осуду, докору відрізняються меншою категоричністю порівняно із звинуваченням: – *Що це ти, мамо, завела собі коханця і не просто коханця, а ще й злодія. І не соромно в твої роки шури-мури крутити з оцим Іваном? Він же хоче обкрутити тебе і видурити хату і гроші, які ти склала, як кажеш, на чорний день. Зостанешся одна, обманута. Хто тебе догляне, і за що хоронити тебе будемо, – пік словами і злістю син* („Українське слово”, 07.01.2007). Це висловлювання є яскравим прикладом суб'єктивності автора, який, засуджуючи поведінку матері, сам є аморальною особою, яка думає лише про своє матеріальне становище і про кошти, які доведеться витратити на похорон власної матері.

У висуненні звинувачення мовець орієнтується на суспільно важливі норми, які існують у певному суспільстві, таким чином відповідному мовленнєвому жанру притаманна найменша суб'єктивність, оскільки адресант бере на себе відповідальність за достовірність інформації, що стосується факту звинувачення.

5. Розмежування об'єкту оцінки та адресата. З цієї точки зору можна виокремити МЖ докору, для якого властивим є обов'язковий збіг об'єкта та адресата оцінки. Хоча й докір, і звинувачення, і осуд завжди комусь адресовані, звинувачувати та засуджувати можна також „позаочі”, а докір висловлюється безпосередньо особі, яка слухає.

6. Обґрунтованість мовленнєвих дій. Для будь-якого звинувачувального вердикту необхідні незаперечні докази, що підтверджують факт відповідальності звинувачуваного, у будь-якому іншому випадку звинувачення може бути визнане фальсифікованим. У випадку із осудом та докором обґрунтованість не відіграє таку важливу роль, як у звинуваченні. Розглянемо приклад: *Народний депутат, член фракції Партії регіонів Нестор Шуфрич в інтерв'ю тижневика "События и люди" заявив, що голова Секретаріату президента Віктор Балога, очолюючи Міністерство з надзвичайних ситуацій, використовував службові літаки для приватних польотів у Закарпаття. "Це були приватні рейси на літаку, що належить МНС. За рік перебування на міністерській посаді Балога близько двадцяти разів літав на ньому в Закарпаття. Поки я йому не сказав: "Вітя, тобі не соромно на військовому літаку кожної п'ятниці літати додому? Не хочу робити офіційних заяв як народний депутат, але*

припини це робити, у тебе є можливість оплачувати приватні рейси! А це непристойно!", – сказав "регіонал" (Новини NEWSru.ua).

У наведеному фрагменті можна виділити два мовленнєві жанри – звинувачення *Ще були приватні рейси на літаку, що належить МНС. За рік перебування на міністерській посаді Балоба близько двадцяти разів літав на ньому в Закарпаття*) та осуд (*Вітя, тобі не соромно на військовому літаку кожної п'ятниці літати додому?*).

Отже, досліджуючи синонімічні жанри звинувачення, осуду, докору, ми встановили, що ступінь їх синонімії настільки високий, що інколи неможлива їх однозначна інтерпретація. Проведений порівняльний аналіз трьох мовленнєвих жанрів засвідчив, що кожен з них має диференційні семантико-прагматичні ознаки.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.
2. Вежицкая А. Речевые акты // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистическая прагматика / Общ. ред. Е.В. Падучевой. – М.: Прогресс, 1985. – Вып. 16. – С. 251–275.
3. Вежицкая А. Язык. Культура. Познание. – М.: Рус. Словари, 1996. – 416 с.
4. Гловинская М.Я. Семантика глаголов речи с точки зрения теории речевых актов // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект / Отв. ред. Земская Е.А., Д.Н. Шмелев. – М.: Наука, 1993. – С. 158 – 218.
5. Графова Т.А. Смысловая структура эмотивных предикатов // Человеческий фактор в языке: Языковые механизмы экспрессивности / Отв. ред. В.Н. Телия. – М.: Наука, 1991. – С. 67 – 99.
6. Дементьев В.В. Изучение речевых жанров: обзор работ в современной русистике // Вопросы языкознания. – М.: Наука, 1997. – №1. – С. 109–121.
7. Дубровская Т.В. Речевые жанры «обвинение» и «осуждение» в русском и английском речевом общении. Диссертация на соискание учен. степени канд. филол. наук. – Саратов, 2003. – 233 с.
8. Лаврентьева Е.В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве. Диссертация на соискание учен. степени канд. филол. наук. – Новосибирск, 2006. – 250 с.
9. Стеклова Т.И. Обвинение // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник / Под ред. Л.Ю. Иванова, А.П. Сковородникова, Е.Н. Ширяева. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 394–395.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Шевчук – здобувач кафедри української філології Київського славистичного університету, викладач кафедри іноземної філології Київського славистичного університету.

Наукові інтереси: комунікативна лінгвістика.

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИКИ ШАНОВАНИХ ДНІВ НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ (на матеріалі говірок середньополісько-наддніпрянського порубіжжя)

Тетяна ШКАРОВСЬКА (Київ, Україна)

У статті проаналізовано назви шанованих днів у говірках окремої порубіжної діалектної зони, описано лексеми на позначення шанованих днів та подано їхнє вживання у вербалізованих конструкціях.

In this article the following subjects have been explored : the particular words denoted honorari day in the dialects of the border region between the middle-Polissya and upper-Dnipro in the contest have been analysed; the phenomenon of the diffuson and superimposition of the meaning of the particular honorari day in the verbal patterns of the dialect speakers have been traced.

Лексика народного календаря середньополісько-наддніпрянського порубіжжя є невід'ємним елементом лексичної системи мови, компоненти цієї ТГЛ мають неоднорідний характер щодо місця в лексичній системі мови.

У пропонованій статті подається етнолінгвістична семантична характеристика груп шанованих днів у річному циклі народного календаря середньополісько-наддніпрянського порубіжжя.

Проблема семантичної структури лексики та лексико-семантичних процесів постійно перебуває в колі інтересів дослідників. Вивченню питань семантики лексики присвятили свої праці Г. Пауль, Д. Шмельов, Л. Булаховський, М. Жовтобрюх, П.Плющ, О. Тараненко, В.Вашенко, М. Кочерган та ін.

Зважаючи на відсутність говірок старожитніх, лексичний склад яких активно функціонує в окремих говірках середньополісько-наддніпрянського порубіжжя, схилиємось до думки, що пасивною така лексика не може бути визнана, бо нею послуговується народна номенклатура, яка позначає існуючі в говірці назви реалій. Підтвердженням цьому є думка